

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDEKİ KARAKTERLERİN TAHLİLİ

Prof. Dr. Umay GÜNAY

Dede Korkut Kitabı, Türk Edebiyatının şaheserlerinden biridir. Şaheser, nevi şahsına münhasır, millî kültür birikiminin yâdigârı aynı zamanda bir çok yönüyle öncü eser niteliklerine sahiptir. Dede Korkut Kitabındaki hikâyeler, tür yönünden, destan, masal, tiyatro, halk hikâyesi, modern hikâye türlerinin bazı özelliklerini bünyelerinde ahenkli bir bütün halinde toplamışlardır. Mükemmel edebi eser, tasniflerin üstünde, sınıflamaları aşan niteliklere sahiptir. Bir başka ifade ile edebi değerlendirme ve tasniflerin kriterleri örnek edebi eserin niteliklerinin tesbitiyle belirlenir. Şaheserlerin nitelikleri arkadan gelen benzer eserleri değerlendirmede ve sınıflandırmada ölçü olarak kullanılır.

Dede Korkut Kitabındaki hikâyeler, destan geleneğinden hikâye geleneğine geçişin önemli bir halkasıdır. Destani Türk dünya görüşünün yumuşadığı yeni aşama tarzı içinde yeni ihtiyaç ve kabulere göre şekillenmeğe başladığı dönemin akisleridir. Bu hikâyeler, şekil itibarıyla biyografik halk hikâyeciliği geleneğinin başlangıcı ve bugünkü bilgilerimize göre ilk örneğidir.

Serim, düğüm, çözüm şeklinde plânı özetlenen yaşanmış hayat sahnelerini anlatan modern hikâyelerin, Türk tahkiye geleneği içinde tabii oluşumdur.

Hikâye kahramanları ve yaşanan hayat sahnelerinin tasviri, karakterler arasında düzenli söyleşmeler yönünden dramatik eser senaryosu gibidir.

Medeniyet ve kültür farklılaşması sebebiyle milletimizin unutulmuş tarihi dönemini aksettirishi, masal iklimini çağrıştırmaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde, anlatılan olayları, canlandırılan sahneleri, hissettirilen duyguları, aktarılan tecrübeleri, sevgiyle anılan hatıraları, tecessüm ettirilen karakterleri Türkçenin kudreti, zaman perdelerini aralayarak bize aktarmaktadır. Kelimelerin seçimi ve cümle veya mısra içine yerleştirilmesi ile üslûp oluşur. Yazıyı, üslûp edebi eser haline getirir. Edebî eser için doğru Türkçe kullanımı yanında, anlatımı zihinlerde canlandırarak, ruhları etkileyecek, yazarla okuyucu, okuyucu ile okuyucu arasındaki iletişimi sağlayabilen kendine has üslûp gereklidir. Dede Korkut Kitabı, Türk dilinin kusursuz kullanımı yanında kendi adıyla anılan seçkin ve örnek üslûba sahiptir. Dede Korkut Kitabı, Türkçe vasıtasıyla kültür farklılaşması sürecinde inen perdeleri aralamakta, Türk kültürünün ve Türk insanının kişiliğindeki sürekli ve değişken unsur ve değerlerin tesbitine imkân sağlamaktadır.

Dede Korkut hikâyeleri, Oğuz boyunun kültür ve insan tipine bağlı olarak doğmuştur. Türk tarihinin, Atlı-Göçebe dönemi medeniyet ve kültürünün zihniyet, ruh, çağrışım, tecrübe ve algılamalarının anlatımıdır. Dede Korkut Kitabındaki hikâyeler, kahramanlık - kültür zihniyetini temsil eden Türk Atlı - göçebe medeniyet ve kültürünün belgesi niteliğindedir.

Oğuz Kağan ve Manas Destanlarında, Dede Korkut Kitabında temsilcilerini gördüğümüz alp tipi, diğer kültürlerdeki kahramanlık insanı¹ gibi bu dünyayı fethetmek, değiştirmek, diğer insanlara galebe çalmak isterse de bu kendi benlik iradeleri veya benlik doyu-

mu için değil, kendilerine Tanrı tarafından verilen görev olduğuna, yaradılış sebeplerinin bu olduğuna inandıkları içindir. Oğuz Kağan ölürken çocuklarına hayatının amacını şöyle anlatmıştır: “Ey oğullarım, ben çok aştım, çok kargı ve ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. BEN GÖK TANRIYA BORCUMU ÖDEDİM. Şimdi Yurdumu size veriyorum.”²

Oğuz Kağan gibi daha beşikteyken konuşan Er Manas da İslâmiyetle belirlenen amacını babasına şöyle anlatır:

*Aksakal babam Yakup Han
Müslim yolunu açacağım
Kâfirin malını saçacağım
Kâfiri sürerek çıkartıp
Müslime necat saçacağım*³

Dede Korkut Kitabında böyle büyük ve kutsal idealler dile getirilmemekle beraber, Oğuz boyunu korumak, tabiata ve düşman kavimlere karşı güçlü olmak ve kendilerini savunmak mecburiyeti ile yapılan her mücadele öncesinde; “Kalın Oğuz beyleri arı sudan abdest aldılar, ak alınlarını yere koydular, iki rekât namaz kıldılar. Adı Görklü Muhammed’i yad getürdiler.”⁴ ifadesiyle dile getirilen dua ve pratiklerle dilek, istek ve davranışlarının onaylanarak başarıya ulaştırılmasını Allah’tan isterler.

Dede Korkut Kitabında, destan dönemi eserlerindeki cihangirlik ülküsünün kayboluşu, değişmeye başlayan kahraman kültür zihniyeti ile açıklanabilirse de meseleye çok kesin bir çözüm getirmez. Çünkü bu ülkü açıkça bu hikâyelerde ifade edilmemekle beraber, Türk tarihine bakıldığında Cumhuriyet dönemine kadar, Türk milleti cihangirlik ülküsünü taşımış ve başarı ile gerçekleştirmiştir. Kahramanlık kültür zihniyeti insanı için, dünya fethedilecek bir mekân; insanlar, galebe çalınacak, tâbi kılınacak varlıklardır. Dede Korkut Kitabındaki karakterler, kahramanlık insanı gibi güçlü, dinamik, faal, gergin ve enerjiktir. Mücadele kendini, âilesini ve boyu-

nu müdafaa ve haklarını korumak içindir. Hikâye karakterlerinin kendileriyle ve diğer insanlarla başa çıkmak için kendilerine has değerleri ve doğruları vardır. Kazan beyle oğlu Uruz arasında geçen “düşman” kavramı ile alâkalı şu konuşma Oğuz boyunun dünya görüşünün, hayat felsefesinin, doğrularının ve değerlerinin önemli bir bölümünü aksettirmektedir:

*Berü gelgil ağam Kazan
Deniz kibi kararup gelen nedür
Od kibi şılayup ılduz kibi parlayup
gelen nedür
Ağz dilden biş kelime haber mana
Kara başum kurban olsun babam
sana*
didi. Kazan aydur:

*Berü gelgil arslanum oğul
Kara deniz kibi yaykanup gelen
Kâfirün leşkeridür
Gün kibi şılayup gelen
Kâfirün başında ışığudur
İldız kibi parlayup gelen
Kâfirün cidasudur
Argun dinlü yağı kâfirdür oğul*

didi. Oğlan aydur: Yağı diyü neye dirler? Kazan aydur: Oğul anuniçün yağı dirler ki biz anlara yetsevüz öldürürüz, anlar bize yetse öldürür didi. Uruz aydur: Baba içinde big yigitler öldürseler kan sorarlar mı da’vilerler mi? Kazan aydur: Oğul bin kâfir öldürsen kimse sende kan da’vilemez, amma azgın dinlü kâfirdür, hub yirde tuş oldu, veli mana sen yaman yirde dutsak oldun oğul didi⁵

Dede Korkut, hikaye karakterlerinin değer yargıları, çocuklarını yetiştirme tarzları kahraman kültür zihniyetine çok yakın olmakla beraber uygulamada mesihçi kültür zihniyetinin⁶ uyumlu ve barışık yaşama tarzı ile sentezi söz konusudur. Dede Korkut Hikâyeleri, Atlı-Göçebe Medeniyetinden yerleşik medeniyete geçiş döneminin ve eski Türk inanışlarının islâmî inanca dönüşmesi safhasının zihniyet, ruh, çağrışım, tecrübe ve algılamalarına anlatım kazandırmış

edebi eserdir. Dede Korkut Kitabındaki, mukaddime ve hikâyeler, Türk kültür ve medeniyetinin bir kesitinin belgesi niteliğini haizdir.

Atlı-Göçebe kültür ve medeniyetini yaşayan bir toplumun insanı ağır tabiat ve geçim şartlarına dayanmaya, kuvvetli ve heybetli olmaya mecburdur. Dış dünyaya karşı fiziki olarak güçlü olan bu insanların iç yapılarının da güçlü olması gereklidir. İç yapıyı, inanç, değer yargıları, bilgi birikimi ve kendine güven oluşturur. İnsanın inançları ve değer yargıları, dış dünyada yaşanan ve algılanan anlamlar-kurallar-değerler bütünüyle çelişmediği, uyumlu olduğu nispette insan dengeli ve güçlü ruh yapısına sahip olur. Hikâyelerde bu ahengi hem karakterlerin kişilik yapılarında hem de yaşanan toplum hayatında görmek ve tesbit etmek mümkündür.

Hikâyelerin anlatıcısı ve aynı zamanda hikaye karakterleri arasında rol alan Dede Korkut, kahraman kültür zihniyetinden ziyade mesihçi kültür zihniyetine yakındır. Dede Korkut, dünyayı, uzlaşma ve Tanrının buyruğuna göre düzeltme duygusuyla sever. Kendi içinde hissettiği uyumu çevresinde de kurmak ister. Dede Korkut, çevresindeki insanlara, kuşku ve nefretle değil, tedbir, güven ve sevgiyle yaklaşır. “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek” isimli hikâyede, Dede Korkut’un Beyrek için Banı Çiçek’in ağabeyi Deli Karçara gönderilişi, onun kişiliğini açık bir şekilde aksettirmektedir:

“...Kalm Oğuz bigleri ayıtdılar: Bu kızı istemeğe kim vara bilür? Maslahat gördüler ki Dede Korkut varsun didiler. Dede Korkut aydur: Yarenler çünkü meni gönderürsüz, bilürsüz kim Delü Karçar kız kardaşını dileyeni öldürür. Bari Bayındır Hanun tavlasından iki şahbaz yügrük at getürün, bir kiçi başlu kiçer aygırı bir toklı başlı torı aygırı, nâgâh kaçma kovma olur-ise birisini binem, birisini yedem didi. Dede Korkut’un sözü makbul geldi. Vardılar Bayındır Hanun tavlasından ol iki atı getürdiler. Dede

Korkut birini bindi, birin yetdi, yarenler sizi Hakka ısmarladum didi gitdi.

Meger sultanum Delü Karçar dahi ağ ban ivini ağ otağını kara yirün üzerine kurdurmuş -idi, yoldaşları ile puta atup oturur- idi. Dedem Korkut öteden berü geldi Baş indürdi, bağır basdı, ağız dilden görklü selam virdi. Delü Karçar ağzın köpüklenürdi, Dede Korkudun yüzine bakdı, aydur: ‘Aleyke’s-selam ay ‘ameli azmış fi’li dönmüş kâdir Allah ağ alnına kada yazmış, ayaklular buraya geldüğü yok, ağızlular bu suyumdan içdiği yok, sana noldı, amelün mi azdı, fi’tün mi döndi, ecelün mi geldi, bu aralarda neylersin didi. Dede Korkut aydur:

*Karşu yatan kara tağun aşmağa
gelmişem*

*Akundlu görklü suyunu içmeğe
gelmişem*

*Gin etegüne tar koltuğuna kısılmağa
gelmişem*

Tanrının buyruğı-y-ile Peygamberün kavli-y-ile aydan aru günden görklü kız kardaşun Banu Çiçegi Bamsı Beyrege dilemeğe gelmişem didi. Dede Korkut böyle diğec Delü Karçar aydur: Mere ne didigüm yetürün, kara aygırı yarağ-ile getürün didi. Kara aygırı yarağ ile getürdiler, Delü Karçarı bindürdiler. Dede Korkut kösteği üzdi, turmadı kaçdı. Delü Karçar ardına düşdi. Toklı başlu ton aygır yorıldı, Dede Korkut kiçi başlu kiçer aygıra sıçradı bindi. Dede-yi kova kova Delü Karçar on belen yir aşurdu. Dede Korkudun ardından Delü Karçar irdi. Dedenün amısı anıtdı, Tanrıya sığındı, ism-i azam okıdı. Delü Karçar kılıcın eline aldı, yukarisından öyle ile hamle kıldı. Delü Big diledi ki Dedeyi depere çala. Dede Korkut ayıtdı: Çalarisen elün kurusun didi. Hak Ta’alanun emri-y-ile Delü Karçarun eli yukaruda asılı kaldı. Zira Dede Korkut velayet issi idi, dileği kabul oldu. Delü Karçar aydur: Meded aman el aman, Tanrının birliğine yoktur güman, sen menüm elümi sağaldı gör, Tanrının buyruğı-y-ile Peygamberün kavli-y-ile kız karındaşu-

mu Beyrege vireyim didi. Üç kerre ağızdan ikrar eyledi, günahına tevbe eyledi, Dede Korkut dua eyledi, Delünün eli Hak emri-y-ile sapa sağ oldu.”⁷

Yukarıdaki parçada Dede Korkut’un toplum içinde yapıcı ve birleştirici rolü açıkça görülmektedir. Dede Korkut, enerji ve dinamizm doludur, bu enerji ve dinamizm öldürmeye ve yıkmaya yönelik değil, ayrılmış olanı birleştirmeye, uyumsuzlara uyum kazandırmaya yöneliktir. Dede Korkut, velâyet sahibi olarak Deli Karçar’ı öldürebilecek güce sahiptir. Ancak o bu gücünü daima, uzlaşma, düzeltme ve anlaşma için kullanmaktadır. Dede Korkut’un mensubu bulunduğu Oğuz boyu içindeki mevkii ve olumlu kişiliği ile vasıfları Kitabın mukaddime bölümünde şöyle tasvir edilmiştir:

“Resûl aleyhi’s-selâm zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata dirler bir er köpdü. Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi. Ne dir-ise olur-idi. Gayıpdan dürlü haber söyler-idi. Hak Ta’ala anun könlüne ilham ider-idi. Korkut Ata ayıtdı: Ahır zamanda hanlık girü Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman olup kıyamet kopınca. Bu didüğü Osman neslidür, işde sürülüp gide yorır. Ve dahi niçe buna benzer söz söyledi. Korkut Ata Oğuz kavminun müşkülünü hall ider-idi. Her ne iş olsa Korkut Ataya tanışmayınca işlemezler-idi. Her ne ki buyursa kabul iderler-idi. Sözin tutup tamam iderler-idi.”⁸

Yukarıda ifade edildiği üzere Dede Korkut, güvenilir, yapıcı ve saygı değer kişiliği ile Oğuz Boyunun, değerler, anlamlar ve kurallar bütününden oluşan dünya görüşünün uygulanmasında ve öğretilmesinde etkilidir. Bu dünya görüşü, insana bakış ve insandan beklenenler Dede Korkut’un dilinden aktarılmaktadır⁹. İslâmi inanca göre, işlerin düzelmesi için önce “Allah” demek gereklidir. Kur’andaki “ilmi isteyene, zenginliği istediğimize veririz” âyetine göre Tanrı nasip etmezse insan zenginleşmez. İslâmiyetten önceki efsane ve destanlarda görülen ölüp-dirilme motifinin

doğru olmadığı, “Ezelden yazılmasa kul başına kaza gelmez, ecel vade ermeyince kimse ölmez. Ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez.” cümleleriyle tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Herkes nasibine kanaat etmelidir. Nasibinden fazlası kişinin eleni geçse bile bunu ancak elinde tutar, harcaması mümkün değildir. Kişinin nasibinde zengin olmak yok ise seller gibi gelse de denizler dolmaz. Kibirli insanı Tanrı sevmez. El oğlu, bakıp büyütmeyle öz oğul yerini tutmaz. Büyüyünce, beni büyüttüler diye minnet duymaz, bırakır gider. Eski düşman hiç bir zaman dost olmaz. Kar ne kadar çok yağarsa yağsın, yaza kalmaz, erir. Çimen de güze kalmaz. Güzel ve çirkin hiç bir şey dünyada bâki değildir, zaman dâima hükmünü icra eder. Çocuklar, âileden gördükleri takdirde iyi yetişebilirler. Kız, annesinden görmemişse sonradan sözle hiç bir şey öğrenmez. Oğlan babasından görmezse misafir ağırlamayı bilmez. Babanın oğluna mal bırakması iyidir, ancak oğlanda akıl yoksa mal bir işe yaramaz. Akıl, mal ve itibar beraberce olursa insana faydalı olur.

Dede Korkut, Allah sizi akılsızın şerrinden korusun, şeklinde dua ettikten sonra, Türk geleneği içinde daima zararından korkulan ve küçümsenen “nâmerd insan” kavramına geçiyor. Nâmerd yiğitlerin de iyi atlara binebileceğini iyi kılıç kullanabileceğini ancak bunlar güçlerini insanlara zarar vermek için kullanacaklarından ata binemeseler, kılıç kullanmasalar daha iyi olur ifadesi ile bunların da şerrinden insanı Allahın koruyabileceğini anlatıyor. Dede Korkut, insana ve atlara faydalı olmayan nesnelere varlığında yokluğunun daha iyi olduğu düşüncesindedir. Misafiri gelmeyen evler yıkılmalı, atların yiyemediği acı otlar çıkmamalıdır. Ata adını şerefle sürdürmeyecek oğullar doğmasa, yalan söz bu dünyada olmasa daha iyi. Doğru söyleyenler yüz yaşını doldursa iyi olur.

İnsan, yaradılışından olumlu ve olumsuz vasıfları bünyesinde taşır. İslâmiyet, bu olumsuz vasıfları etkisiz hale getire-

rek insanı olumlu vasıflarla donanmış olgun insan mertebesine yükseltmeyi öngörür. Dede Korkut, yukarıda özetlediğimiz düşünceleri ile zararlılardan arınmış, problemsiz bir dünya sergilemektedir.

Dede Korkut Kitabında millî hayat içinde evrensel insan boyutu yakalanmış, insan yaratılışında var olan olumlu ve olumsuz vasıfların büyük bir kısmı çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Hikâyelerde, karakterler mücadele sırasında savaşılan devler görünümü sergilemekle beraber bunun dışındaki hayatlarında bütün nüanslarıyla insan olarak hissettirilmektedirler. Karakterlerin sorumluluk taşıyışları, birbirleriyle ilişkileri, eğitimleri, duygularını ifade ediş tarzları, birbirinden farklıdır. Bu haliyle karakterler, diğer geleneksel türlerdeki gibi kalıplaşmış tipler değil, hissedilebilen insanlardır. İnsanın kendi içindeki âhengi veya âhenksizliği diğer insanlarla ilişkilerini belirlediği gibi, toplumdaki âhenk veya âhenksizlik de ferdin mutluluğunun veya mutsuzluğunun belirleyicisidir. İnsanların birbirleriyle âhenk içinde olmaları toplum ve kültür hayatında yaratıcılığı beraberinde getirir. Dede Korkut Kitabındaki hikâyelerde, değerleri belirlenmiş ve üyeleri tarafından benimsenmiş âhenkli bir toplum hayatı sergilenmektedir. Anlam- lar-değerler-kurallar bütünlüğünü etkileyen ihmal veya ihlal, aile ve toplum hayatında problem haline gelmekte ve çatışmalara sebep olmaktadır. “İç Oğuz- za Taş Oğuz Asi Olup Beyreğin Öldüğü Boyu Beyan Eder” ismini taşıyan hikâyede, Üç Oklarla Boz Okların Kazan Beyin evini yağmalama törenini daima beraber yaparlarken, son seferinde Boz Okların bu törene davet edilmeyişleri, önce küslüğe daha sonra savaşa sebep olur. Dış Oğuz’un düşmanlığının sebebini anlamaya giden Kılbaş, anlaşamamazlığın sebebini öğrenmesine rağmen uzlaştırma ve düzeltme gayretine girmez, öfkeye kapılır ve şöyle der:

Mere kavat

*Kalkubanı Kazan Han yirinden turı
geldi*

*Ala tağda çadırın otağın dikti
Üç yüz altmış altı alp erenler yanına
yığnak oldı*

Yimek içmek arasında bigler seni andı

Üstümüze yağı nesne gelmedi

Men senün dostlığın düşmenliğün

sınayu geldüm

Kazana düşmen imişsin bildüm¹⁰

O güne kadar Kazan beyin en iyi dostları olan ve savaşlarda en çok yiğitlik gösterenlerden olan dayısı Aruz, Emen, Alp Rüstem, Dönebilmez Dölek Evren gibi Dış Oğuz beylerinin hepsi Kazan beye düşman olurlar ve Kuran’a el basarak yemin ederler. Dış Oğuzlardan kız alan Beyreği davet ederek ona da Kazan Beye asi olmasını teklif ederler. Beyrek onlara şöyle cevap verir:

Men Kazanın nimetini çok yimişem

Bilmez-istem gözüme tursun

Kara koçda kazılık atına çok binmişem

Bilmez-istem mana tabut olsun

Yahşi kaftanların çok geymişem

Bilmez-istem kefenüm olsun

Ala bargah otağına çok girmişem

Bilmez-istem mana zindan olsun

Men Kazandan dönmezem bellü bilgül¹¹

Beyrek, ahde vefa göstererek, bir ihmal veya hikâyede açıklanmayan bir sebepten ötürü Kazan beye asi olmayacağını söyleyince, Aruz ve beğleri, hazırlıksız gelen Beyreği öldürürler. Türk geleneğinde, döğüş veya savaş, düşmanlığın ilanından sonra eşit silah ve şartlarda yapıldığında mertçe kabuledilir. Kazan Beyle bizi barıştır diye dış Oğuzla çağrılan Beyrek bu hali şöyle ifade eder:

Aruz mana bu işi ideceğün bilse-y-idüm

Kara koçda kazılık atuma biner-idüm

Egni berk demür tonum gayer-idüm

Kara polad öz kılıcum bilüme

bağlar-idüm

Alın başa kunt ışuğüm urur-idüm

Kargu talı altmış tutam sünümü elüme

alur-idüm
Ala gözlü bigleri yanuma salar-idüm
Kavat men bu işi tuysam sana böyle
gelür mi-y-idüm
Aldayuban er tutmak avrat işidür
Avratundan mı öğrendün sen bu işi
kavat

Kazan Beyle Dayısı Aruz'u barıştırmak için Dış Oğuzun davetini iyi niyetle kabul eden Beyrek, dürüstlüğüne kurbanı olurken, Aruz Bey ve yiğit beyleri bu iki yüzlülükleri ile Türk değerlerine göre namerd sıfatını kazanırlar.

Türk tarihinin her döneminde, yanlış anlama, ihmal ve dedikodu gibi sebeplerle ortaya çıkan alıngınlık ve küslük sonucu doğan öfke, bu hikayedeki ahenkli milli beraberliği ve toplum hayatını darmadağan etmiş, iç ve dış Oğuzların beğ yiğitlerinin ölümü sonucu doğurmuştur.

Dede Korkut'un her hikaye sonunda yer alan duasında "Kadir Tanrı seni namerde muhtac itmesün." ifadesi ile "namerd" insanın toplum ve insan hayatında yapabileceği muhtemel zararlara karşı uyarma söz konusudur. Dirse Han Oğlu Boğaç Han, adını taşıyan hikayede namerdlerin baba ile oğlu nasıl birbirlerine düşman edebildikleri anlatılmaktadır. Bu hikayede de kırk yiğidin Boğaç Hana düşman oluşlarında Boğaç Hanın bu yiğitlerin hatırını almada ihmali sebep olarak gösterilmektedir:

"Oğlan tahta çıktı, babasının kırk yiğidin anmaz oldu. Ol kırk yigit hased eylediler, birbirlerine söylediler: Gelün oğlanı babasına kovlayalım, ola kim öldüre, gine bizüm "izzetümüz hörmetümüz anun babası yanında hoş ola artuk didiler."¹²

Bu dönem Türk hayatında beyin oğlunun yetiştirilmesinde 40 yiğidin eğitim görevini de yaptıklarını biliyoruz. Kırk yiğidin, beğ oğlu üstünde hakkı vardır. Boğaç Han, kırk yiğidin gerektiği şekilde hatırını anmamakla büyüklere saygıda kusur işlemiş ve Türk töresinin önemli değerlerinden birini ihlâl etmiş-

tir. Ancak, böyle bir kusurun düzeltilmesi için ikaz, hatırlatma gibi teşebbüsler yerine kırk yiğidin, dedikodu ve iftira gibi yollara başvurmaları onların kişiliklerinin kötülüğünü ve kıskançlığın ne kadar büyük zararlara yol açtığını göstermektedir.

Baba Dirse Han'ın oğlu hakkında söylenenlere kolaylıkla inanması onun insan karakteri ile ilgili bilgi ve tecrübelerinin eksikliğini göstermektedir. Dirse Han, kırk yiğidin savaşımlarını bilmekte ve onlara güvenmektedir, ancak kırk yiğidin insani zaaflarından olan hased gibi duygularını, izzet ve hürmete ihtiyaçlarını hesaba katmaması beğ kişiliğinin eksik yönüdür.

Dirse Han ile oğlu Boğaç Han arasındaki ilişkide üzerinde durulması gerekli diğer nokta da, Dirse Han'ın çocuk sahibi oluş sebebidir.

"Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır yirinden turmuş-idi. Şami günlüğü yir yüzine dikdürmüş-idi. Ala sayvanı gök yüzine aşanmış-idi. Bin yirde ipek halıçası döşenmiş -idi. Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kerre toy idüp Oğuz biglerin konuklar-idi. Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurmuş-idi. Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ kurdurmuş-idi. Kimün ki oğlu kızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahsımdna önine getürün yirse yisün yimez ise tursun gitsün dimiş-idi. Oğlı olanı ağ otağa kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlı kızı olmayanı Allah Ta'ala kargayupdur, biz dahi kargaruz bellü bilsün dimiş idi."¹³

Yılda bir kere yapılan bu büyük toyda Hanlar Hanı Bayındır, protokolda bir değişiklik yapmış, öncelik sırasını çocuk sahibi olanlara vermiştir. Dirse Han daha önceki protokol sıralamalarındaki önceliğini kaybettiğini anlayınca tepkisini şöyle ifade etmiştir:

"Bayındır Han benüm ne eksüklüğüm gördi, kılıcumdan mı gördi, suframdan mı gördi, benden alçak kişileri ağ otağa

kızıl otağa kondurdu, benüm suçum ne oldu-kim kara otağa kondırdı didi.”¹⁴

Han Bayındır’ın indinde önceliğini yitirdiğini anlayan Dirse Han, çocuk sahibi olmayışının sebebinin ya kendinde ya da eşinde olduğunu ifade eder. Evine dönünce, bir an evvel çocuk sahibi olabilmeleri için eşine çok kırıcı sözler söyler ve bu problemin hallini eşine bırakır. Dirse Han diğer bazı hikaye karakterleri gibi sevgi ve şefkat duygusu ve soyunu devam ettirmek için değil, bir an önce protokoldaki eski yerini kazanmak üzere çocuk ister. “Kam Pürenün Oğlu Bamsı Beyrek” hikayesinde gördüğümüz Kampüre ve Bay Piçen beğün çocuk sahibi olmak için dileklerini ifade edişlerindeki sıcaklık ve samimiyet Dirse Handa yoktur:

“Han Kazan niçe ağlamayayın, niçe buzlamayayın, oğulda ortacum yok kartaşda kaderüm yok, Allah Ta’ala meni kargayupdur, bigler tacum tahtum için ağlaram, bir gün ola düşem ölem yirümde yurdumda kimse kalmaya didi. Kazan aydur: Maksudun bu mıdır? Pay Püre Big aydur: Belli budur, menüm dahi oğlum olsa, Han Bayındırın karşusın olsa tursa kulluk eylese, men dahi baksam sevinsem kıvansam güvensen didi. Böyle diğec Kalın Oğuz bigleri yüz göğe tutdılar, el kaldurup dua eylediler, Allah Ta’ala sana bir oğul virsün didiler. Ol zamanda biglerün alkış alkış karkış karkış idi, duaları müstecap olur idi. Pay Piçen dahi yirinden ötürü turdu, aydur! Bigler menüm dahi hakkuma bir dua eylen, Allah Ta’ala mana bir kız vire didi.”¹⁵

Boğaç Hanın doğumundan sonra ra yakın bir baba oğul ilişkisi sezilmemektedir. Boğaç Hanın isim kazandığı büyük mücadelesinden sonra da Dirse Hanın görevlerini yerine getirdiğini görüyoruz; ancak sevinci paylaştığına dair ifadeler yoktur. Boğaç Han, üç arkadaşı ile aşık oynarken Bayındır Hanın boğasını buğra ile savaştırmak üzere meydana salarlar. Çocuklara da kaçmalarını söy-

lerler. Diğer çocuklar kaçar, Boğaç Han, hem gücü hem de aklını kullanarak boğayı yener ve başını keser. Beyler, Dede Korkut gelsin bu oğlana ad koy-sun, alıp babasına götürsün, babasından oğlana beğlik istesin taht alsın, derler. Boğaç Han, mücadelesini kendi kendisine kazanmıştır. “Kazan Big Oğlı Uruz Bigün Tutsak Olduğu” hikayede baba oğul arasında sevgi, şefkat ve paylaşmaya dayalı yakın bir ilişkinin varlığı görülmektedir:

“Kazan sağına bakdı kas kas güldi, solına bakdı çok sevindi, karşusuna bakdı oğlancuğunu Uruzı gördi elin eline çaldı ağladı. Oğlı Uruza bu iş hoş gelmedi. İlerü geldi, diz çökdi, babasına çağırurup soylar, görelüm hanum ne soylar:

*Ünüm anla menüm sözüm dinle ağam
Kazan
Sağuna bakdun kas kas güldün
soluna bakdun çok sevindün
Karşuna bakdun beni gördün ağladun
Sebeb nedür digil mana
Kara başum kurban olsun babam sana*

Kazan aydur:

*Berü gelgil kulunun oğul
Sağum ala bakduğumda kartaşum Kara
Göneyi gördüm
Baş kesüpdür kan döküpdür çuldu alıpdur ad kazanupdur
Solum ala bakduğumda tayım Aruzı gördüm
Baş kesüpdür kan döküpdür çuldu alıpdur ad kazanupdur
Karşum ala bakduğumda seni gördüm
On altı yaş yaşladun
Bir gün ola düşem ölem sen kalasın
Yay çekmedün ok atmadun baş kesmedün kan dökmedün
Kanlı Oğuz içinde çuldu almadun*

Yarınki gün zaman dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum sana virmeyeler diyü sonumu andum ağladum oğul didi.

Aydur:

A big baba
Deveçe büyümişsin kösekçe aklun yok
Deveçe büyümissin tarıça beynün yok

hüneri oğul atadan mı görür öğrenür, yohsa atalar oğuldan mı öğrenür, kaçan sen beni alıp kafir serhaddına çıkardun kılıç çalup baş kesdün, men senden ne gördüm ne öğrenem didi.¹⁶

Kazan Han beğlerine oğlunun güzel söylediğini ve haklı olduğunu söyler ve oğlunu alarak ilk avına götürür. Avda, düşman saldırısına uğrarlar, burada savaşmak isteyen Uruz'a, Kazan bey şöyle söyler:

Oğul oğul ay oğul
Menüm ünüm anla sözüm dinle
Ol kafirün için atup birin yarmaz okçısı olur

Hay dimedin başlar kesen celladı olur
Adam etin yahni kılan aşbazı olur
Sen varası kâfir degül
Kalkubanı yirümden men turayım
Konur atun biline ben bineyim
Gelen kafir menümdür men varayım
Kara polat öz kılıcum çalayın
Azgın dinlü kafirdür başların keseyin
Döne Döne savaşayın döne döne çekişeyin
Kılıç çalup baş kesdüğüm görgil öğren-gil
Kara başuna düşende gerek olur¹⁷

Uruz da verdiği cevaplarla babası için savaşmak istediğini söylerse de Kazan Han, müsaade etmeyince o zamanda oğul ata sözünü iki etmezdi, kuralınca atını ve yiğitlerini alır dağ başına çekilir.

Boğaç Han ile ilgili hikayede ise oğlunu hiç tanımayan Dirse Han, yirmi, yirmi iki grupta gelen yiğitlerinin sözünü hiç şüpheye düşmeden dinler:

“Görir misin Dirse Han neler oldu, yarımasun yarçımasun, senün oğlun kür kopdı erçel kopdı, kırk yigidin boyına aldı, kalın Oğuzun üstine yorıyış itdi, ne yirde güzel kopdı-y-ise çeküp aldı, ağ sakallu kocanın ağzın söğdi, ağ pürçeklü karının südin tartdı. Hanlar hanı Han Bayındıra haber vara, Dirse Hanun oğlu

böyle bidat işlemiş diyeler, gezdüğünden öldüğün yig ola, Bayındır Han seni çağır, sana katı kazap eyleye, böyle oğul senün nene gerek, böyle oğul olmaktan olmamak yigdür, öldürsene didiler.”¹⁸ Diğer grup da benzer suçlamaları söyler ve Dirse Han, getirin öldüreyim der. Kazan Bey ise oğlu Uruz için kırk yigidinden savaştan kaçıp annesinin yanına kaçmıştır suçlamasını duyduğunda söylenenin doğruluğunu anlamak için evine gider ve oğlunun oraya gelmediğini öğrenince düşmana tutsak olduğunu anlar, oğlunu kurtarmaya gider.

Bu noktada, Oğuz boyunda ve Türklerde yiğitliğin yalnızca savaşçılıkla ve iyi ata binmekle sınırlı olmadığını, örnek kişiliği oluşturacak nefse hakimiyet, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, dürüstlük, doğru sözlülük, dedikodu yapmamak gibi pek çok değeri de kapsadığını görüyoruz. Mukaddeme bölümünde Dede Korkut'un Sarp yorrikin kazılık ata namerd yigit bine bilmez, binince binmese yig. Çalup keser öz kılıcı muhanetler çalınca çalmasa yig.” şeklindeki ifadesi merd insanın değerlerine sahip olmayan namerdlerin gücünün getireceği zararlara işaret etmektedir. Dirse Han, Oğuz topluluğunun düzenini sağlayan değerlere saygısızlık ettiğine inandığı oğlunu, daha çok zarar vermeden ve kendisini Bayındır Hanın indinde küçük düşürmeden öldürmeğe karar verir. Kırk yigidin, oyunu bu kararı aldırma-yla da bitmez, baba ile oğul karşı karşıya gelirler de hileleri anlaşılır düşüncesiyle, Boğaç Hanı ve Dirse Hanı ayrı ayrı yönlendirirler. Boğaç Hana babasının önünden git ona av avla, öğünsün sevin sin derken, Dirse Hana seni saymıyor, önünden yürüyor, senden iyi avcı olduğunu göstermek istiyor diyecek kadar, kendilerini hırsa kaptırmışlardır. Dirse Hana oğlunu arkadan vurdurturlar.

Dirse Hanın Hatunu bir oğula sahip olmanın güçlüklerini ve imtiyazlarını bilen sağduyu sahibi bir kadın olarak düşünce ve duygularını şöyle dile geti-

rir:

*Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı
Han babamun güyegüsi
Kadın anamun sevgüsi
Atam anam verdügi
Göz açuban gördüğüm
A Dirse Han
Kalkubanı yiründen örü turdun
Yilisi kara kazılık atun butun bindin
Göksi güzel kaba tağa ava çıkdun
İki vardun bir gelürsin yavrım kanı
Karanu dünde bulduğum oğul kanı
Çıksun benüm görür gözüm a Dirse Han
yaman segrir
Kesilsün oğlan emen süd tamarum yaman
sızlar
Saru yılan sokmadın ağca tenüm kalkup
şişer
Yalunuzca oğul görünmez bağrum yanar
Kuru kuru çaylara su saldum
Aç görsem toyurdum, yalınçak görsem
tonatdum
Depe kibi et yığdum, göl kibi kıımız sağur-
dum
Dilek ile bir oğlu güç - ile buldum
Yalunuz oğul haberin a Dirse Han digil
mana
Karşu yatan Tağdan bir oğul uçurdun
ise digil mana
Kamın akan yügrük sudan bir oğul akt-
dun-ise digil mana
Aslan ile kaplana bir oğul yidürdün ise
digil mana
Kara tonlu azgun dinlü kafirlere bir oğul
aldurdun-ise digil mana
Han babamun katına ben varayım
Ağır hazine bol leşker alayın
Azgun dinlü kafire ben varayın
Paralanup kazılık atumdan inmeyince
Yinüm ile alça kanum silmeyince
Kol bud olup yir üstine düşmeyince
Yalunuz oğul yollarından dönmeyeyim
Yalunuz oğul haberin a Dirse Han digil
mana
Kara başum kurban olsun bu gün sana¹⁹*

Dirse Hanın eşi, oğlunu bulup iyileş-
tirdikten sonra, hâlâ gaflet içinde olan
Dirse Han'ı kırk yiğiti esir alır. Sağduyu
sahibi, ilinin törelerine saygılı, örnek bir
kadın olan Dirse Hanın eşi, Boğaç Hanı
şu sözlerle babasını kurtarmaya ikna
eder: "Hanun oğul, kalkubanı yiründen

örü turgul kırk yiğidin boyuna algil,
babanı ol kırk namerdden kurtargıl, yori
oğul, baban sana kıydı-y-ise sen babana
kıymagıl."²⁰

Kitabın mukaddeme bölümünde,
gafil başum ağrısını beyni bilir, şeklinde-
ki özdeyişin anlatmak istediği sıkıntıları
sonuçta Dirse Han yaşamıştır. Boğaç
Han, "Menim dahı içinde bir aklı şaşmış
biligi yitmiş koca babam var" diyerek
babasını kurtarır.

Türk dünya görüşü açısından anlam-
lar-değerler-kurallar bütününde insan
karakteri değerlendirilirken merd, yiğit,
er sıfatları olumlu örneğe tipe sıfat olmuş;
namerd ise kusurlu, kaypak, güvenil-
mez, gücünü ve zekasını dostlarının zara-
rına kullanan olumsuz insan dipine sıfat
olmuştur. Türk düşüncesinde ve edebi
eserlerinde merd yiğit saygıyla, namerd
yiğit daima endişe ve sakınma ile anıl-
mıştır. Dede Korkut Kitabının mukad-
demesinde namerdlerden insanı yalnız
Allah'ın koruyabileceği ifade edilmekte-
dir: "Devletsüz şerrinden Allah saklasun
hanum sizi. Sarp yorır-iken kazılık ata
namerd, yiğit bine bilmez, binince binme-
se yig. Çalup keser öz kılıcı muhannetler
çalınca çalmasa yig. Çaba bilen yigide
ok-ile kılıçdan bir çomak yig. Ata adını
yortmayan hoyrad oğul ata bilinden
inince inmeşe yig, ana rahmine düşünce
togmasa yig."²¹

Yiğitlik, savaşçılık, güç, ailesini ve
boyunu korumak için gereklidir. Dirse
Han'ın ve kırk yiğidinin kılıçlarında sof-
ralarında eksik yoktur. Dirse Han gafil,
kırk yiğit namerddir. Gücünü, beceri-
sini, baba soyunu ve adını yüceltişini
kışkandıkları Boğaç Hanı baba eliyle
ortadan kaldırmak için iftira atan kırk
yiğit, ekmeğini yedikleri, yanında eğitim
gördükleri, itibarını paylaştıkları Dirse
Han'ın ak ellerini arkasına bağlayacak,
kıl sicimi ak boyununa takacak, kendi-
leri atlı onu yaya yürütecek, düşman
memleketlerine götürecektir kadar haysi-
yetsizdirler. Boğaç Hana, iyi avcı oldu-
ğunu babana gösterirken, Dirse Hana

oğlun senin önünden yürüyor diyerek, en güzel değerleri çatıştırarak, babayı oğula yalanlarla düşman ederek amaçlarına ulaşabilecek ve bundan hiç bir rahatsızlık duymayacak niteliktedirler.

Merd yiğit olabilmek için kılıcı ve fiziki gücü kadar olgun insan vasıfları, dürüst, açık sözlü, sözünün eri, gafil olmamak, ileriye görmek, çevresindeki insanların zaaf ve meziyetlerini bilmek, duyduklarına muhakeme ettikten sonra inanmak gibi vasıflar gereklidir.

Gerek Boğaç Han gerekse Taş Oğuzun İç Oğuz'a Ası Olduğu isimli hikayelerde bir hata, bir ihmal, kıskanç kişiler tarafından sebep haline getirilmiş, karşılıklı konuşarak problemi çözme, yanlış düzeltme yerine küslük ve öfke doğmuştur. Ahde vefa, tuz ekme hakkı gibi Türk geleneğinin birleştirici ve uzlaştırıcı önemli değerleri kolaylıkla çiğnenmiş, büyük çatışmalar sonucu büyük zararlara uğranılmıştır. Boğaç Han, Hızırın yardımı, annesinin şefkati ve güveni sayesinde baba oku ile ölümden kurtulmuştur ama Şehzade Mustafa, Kanuni Sultan Süleyman gibi adaleti ile tanınan babanın yanılmasıyla can vermiştir. Kıskançlık, fitne, öfke, büyük imparatorluğun kaderini değiştirmiştir. Türk yapısında tesbit edilen bu çabuk alınganlık, yüzyüze konuşup tartışmak yerine araçların yorumu ile karar vermek, pek çok olumlu ilerlemeyi, yaratıcılığı, milli bütünlüğü bozan önemli bir kusurdur. Türk kişilik ve milli geleneğinde olumlu ve olağanüstü yaratıcı ve güzel vasıfları

yıkıcı ve engelleyen ihmal, kıskançlık, küslük, alınganlık gibi zaafın insan tabiatının ahengi içinde olaylar zinciri ile sergilenmeleri Dede Korkut hikayelerinin başarısıdır.

Notlar

- 1 Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Ank. 1972, Çev. Mete Tuncay, s. 116-117.
- 2 Muharrem Ergin, Oğuz Kağan Destanı, İst. 1970, s. 14.
- 3 Laya Şapiya, Manas Destanı, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İ.Ü. Türkiyat Enstitüsü.
- 4 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara, 1964, s. 46.
- 5 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara 1964, s. 49.
- 6 Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, Ankara 1972. Çev. Mete Tuncay.
- 7 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara 1964, s. 31.
- 8 a.e., s.1.
- 9 a.e., s.1-2.
- 10 a.e. s.117.
- 11 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara 1964. s.118.
- 12 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara 1964, s.7.
- 13 a.e. s.3-4.
- 14 Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, Ankara 1964, s.4.
- 15 a.e. s.26.
- 16 a.e. s.47-48.
- 17 a.e. s.49.
- 18 a.e. s.7-8.
- 19 a.e. s.9.
- 20 a.e. s.13.
- 21 a.e. s.1.